

Krčmová, Marie

[Viedeňský podíl na počátcích českého národního obrození]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2005, vol. 54, iss. A53, pp. 242-244

ISBN 80-210-3705-9

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101750>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Štylistika, vydaná r. 1965), mnohé z nich svou novostí pohledu byly a jsou cenným přínosem i pro české badatele – jak v minulosti, tak dnes. Platí to například pro tzv. výrazovou teorii stylu vytvořenou na přelomu 60. a 70. let 20. stol. F. Mikem, pro práce J. Mistríka, J. Findry a dalších autorů (bližší informace o vzájemných česko-slovenských kontaktech lze najít ve studii M. Krčmové *Slovenská inspirace české stylistiky* (<http://www.phil.muni.cz/stylistika/slovenska.htm>).

Štylistika slovenčiny představuje ucelenou koncepci oboru, jak ji J. Findra promýšlel a postupně utvářel cca v posledních třiceti letech. Jeho monografie se skládá ze dvou hlavních částí: *Paradigmatika stylistiky* a *Modelové struktury textu*. Centrálním pojmem první poloviny práce je *štyléma* (v české podobě *stylém* – viz dále) – přínos slovenského uvažování o teorii stylu lze názorně ukázat i zde. Pojetí, v němž je stylém charakterizován jako potenciálně jakýkoliv výrazový prostředek, který se společně s ostatními stylémy podílí na utváření stylu textu, bylo převzato i do některých českých prací o stylistice – najdeme je například v kolektivním mezi stylistickými hesly v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík, Nekula, Pleskalová, ed., 2002) i v knize *Současná česká stylistika* (Čechová, Chloupek, Krčmová, Minářová, 2003). Kořeny této koncepce však sahají o téměř dvacet pět let zpátky – J. Findra své pojetí stylému poprvé uceleněji představil v příspěvku *Štyléma a text*, určeném pro konferenci *Štylistické otázky textu*, která se r. 1981 konala na Zemplínské Širavě.

V první polovině práce je pozornost věnována obecné charakteristice stylistiky a lingvistickému pojetí oboru, dále pak klasifikaci stylémů a jednotlivým dílčím skupinám – stylémům lexikálním, fonickým, morfologickým, syntaktickým, ale také neverbálním. Náplň druhé části – *Modelové struktury textu* – je bližší klasicky pojatým učebnicím stylistiky (což současně naznačuje další možné využití této monografie), je však rozčleněna netradičním způsobem: podle různých druhů tzv. modelových struktur v rámci textu na modelové struktury obsahové, formální, včetně podrobnější charakteristiky, a žánrové. Ve Findrově práci lze tedy najít např. informace o základních slohových postupech (v pasážích o obsahových modelových strukturách), o stratifikaci národního jazyka, o slohotvorných činitelích (v pasážích o formálních modelových strukturách), o žánrovém členění různých oblastí komunikace (v pasážích o žánrových modelových strukturách), o tom, co se v českém prostředí označuje jako stylové normy (v pasážích charakterizujících formální modelové struktury). Právě tato originální koncepce celé práce může čtenáře vést k novému pohledu na jazykovědně orientovanou stylistiku, a kromě zprostředkování nových informací může i známé jevy, jak bylo připomenuto výše, představit v nových souvislostech.

Jedná se tedy o publikaci, která – podobně jako tomu bylo v dřívějších desetiletích – může být pro česká bádání o stylu a stylistice v mnoha ohledech velmi inspirativní.

Michal Křístek

Vintr, Josef, Pleskalová, Jana (eds.): **Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození.** Wiener Anteil an den Anfängen der tschechischen nationalen Erneuerung. Praha: Academia 2004. 456s. ISBN 80-200-1183-8.

Zrození českého národního uvědomění a vznik nové spisovné češtiny v první polovině 19. století se jeví jako malý zázrak. Představa diskontinuitního vývoje českého jazyka i kultury v pobělohorské době byla dlouho zakotvena v obecném povědomí a vědecká produkce ji spíše rozvíjela a podporovala, než by ji podrobila důslednému zkoumání. Publikace, na niž chceme upozornit, ukazuje na základě soustavného rozboru autentických dobových textů, archivních materiálů i sekundární literatury, že pozornost k češtině byla v průběhu 18. století v prostředí Vídně a Vídeňského Nového Města nezanedbatelná a že právě osobnosti zde působící, udržující živé kontakty s ostatními učenci soustřeďujícími se na problémy českého (a širěji slovanského) jazyka, přispěly k vytvoření základů, na nichž vyrostla lingvistická a literární produkce generací českého národního obrození první poloviny 19. století a z nichž koneckonců čerpáme i nyní.

Původním impulzem práce na tomto okruhu otázek bylo 225. výročí založení bohemistiky na vídeňské univerzitě, které upozornilo na osobnost prvního univerzitního profesora češtiny ve Vídni J. V. Zlobického (1743–1810), člověka, který bývá v souborných literárních dějinách jen dotčen,

ale jeho význam byl v dobovém kontextu nepominutelný. Kolem jeho osobnosti se soustřeďují jak jednotlivé odborné studie představované knihy, tak edice dosud neznámých, většinou rukopisných dobových textů.

Věnujme nejprve pozornost odborným studiím. Jejich autory jsou filologové Stefan Michael Newerkla a Josef Vintř z vídeňské univerzity a Jana Pleskalová a Jarmila Vojtová z univerzity brněnské, Václav Petřok z Ústavu pro českou literaturu AV ČR, a konečně vídeňský historik Walter Reichel; na edicích se pak podíleli i další spolupracovníci. Každý z autorů se tématem zabývá ze zorného úhlu odpovídajícího jeho vědecké orientaci: J. Vintř se věnuje tereziánským reformám vyššího školství, jež vytvořily podmínky pro vyučování živým jazykům, v první fázi především češtině, na rakouských vojenských školách a jež vyústily ve vytvoření stolice bohemistiky na vídeňské univerzitě, Zlobického působišti; vedle toho dokumentuje jeho podíl na koncepci tohoto vyučování a akcentuje jím uplatňované zaměření výuky na živý jazyk a rozvoj komunikace v něm. W. Reichel se zaměřil na poznání života Zlobického na pozadí doby, S. M. Newerkla rozšiřuje pohled o charakteristiku institucí, na nichž se v 18. století ve Vídni a okolí čeština vyučovala, a o poznatky o jejich učitelích a publikační, resp. rukopisné tvorbě významnějších z nich. Zajímavé jsou další, ryze lingvistické příspěvky, které nepřímo ukazují, že v této době šlo i o zápas o budoucí charakter češtiny psaných textů: J. Pleskalová se zabývá jazykem několika Zlobického překladů; nevychází z dobových odsudků Zlobického překladu Všeobecného řádu soudního (kritice jej podrobil Dobrovský a vzhledem k jeho autoritě byl pak Zlobický poodečňován), ale zaměřuje se na rozbor jiných Zlobického textů, na nichž přesvědčivě ukazuje, že překladatel, který ve vlastní práci a osobním životě zřejmě užíval němčiny, měl dobrou znalost skutečného stavu češtiny, neboť jeho jazyk odpovídá dobové češtině, není nadměrně archaizující, je poměrně málo zatížený neorganickými neologismy, a dokonce je i stylově diferencován. Podobně J. Vojtová rozбором části Zlobického rukopisných prací slovníkářských ukázala, že autor měl bohaté znalosti češtiny nejen textů starých, ale i nářečí a zřejmě i běžně užívané češtiny soudobé. V. Petřok pak v závěrečné studii shrnuje příspěvky Zlobického a osob jeho okruhu k české literární historii, bibliografii a knihopisu.

Již z tohoto přehledu je patrné, že autoři studii prezentují své poznatky důsledně v širším dobovém a kulturním zařazení: osoby i osobnosti se jeví daleko plastičtější, autoři citlivě hodnotí jejich přínos k rozvoji poznání a nezastírají slepé cesty, k nimž mohli dospět. Různosti autorů odpovídá i různost metod práce od pozitivistického přístupu s rozsáhlou bibliografií až po analýzu materiálu doplněnou komparací textů. Zdá se, že rozsah jednotlivých studií byl předem limitován možnostmi publikace, takže v některých případech nemohlo být téma zpracováno v úplnosti. Bohužel se i tak některé fakty objevují ve více studiích, aniž by se tím pohled prohloubil (např. informace o vztahu Šimek – Zlobický nebo o Dobrovského kritice Zlobického překladu). Na druhé straně přinesl multioborový přístup mnoho podnětů pro další zkoumání, k němuž, jak shledáváme z odkazů, již spoluautoři z části přistoupili a bohdá ještě přistoupí.

Není cílem této recenze opakovat vše, k čemu autoři dospěli – a ani by to nebylo možné: všichni se totiž obrátili k pramenům, důsledně citují z archiválií, pokud byly nalezeny v Rakousku, Česku, ale i archivech dalších zemí rakovské monarchie, pátrali v rodinných památkách, prostudovali korespondenci Zlobického a jeho vrstevníků. Pro obraz doby se jeví jako důležité i to, jak živé byly vazby mezi zájemci o češtinu a českou kulturu: korespondence ukazuje, že společně sdíleli některé myšlenky, inspirovali se, ale také, protože to byli jen lidé, si vzájemně záviděli, zcizovali myšlenky i celé texty a tím pro budoucnost měnili autorský podíl na publikacích v dané době vzniklých. Poznáváme, že učit češtinu a shromažďovat materiály pro bibliografii českých věcí bylo založeno i na osobních obětech, protože šlo o činnosti minimálně honorované. I proto byli ve své době významní lidé, jimž pracovní povinnosti a nutnost živit rodinu neumožnily publikovat, skoro zapomenuti – což se týká i Zlobického.

Důležitou část publikace tvoří soupis pozůstalosti Zlobického uložené v archivech v Brně, Praze a Vídni (s. 208–230), konkordance publikované a nepublikované korespondence (s. 231–237), vydání několika (málo) dochovaných Zlobického textů, resp. jejich pečlivě vybraných úryvků, jednoho textu Pohlova a jednoho Šimkova, kde, jak ukázaly úvodní odborné studie, byl patrný podíl Zlobického, a konečně na s. 261–414 dříve nepublikované korespondence. Soupis jazykově českých tisků vídeňské a vídeňskonovoměstské provenience a obsáhlý seznam pramenů a sekun-

dární literatury knihu uzavírá. Zaujme i obrazový materiál, ukázky rukopisů, portréty osobností atd. Spoluautorům udělalo radost nalezení dosud neznámého rukopisného česko-německého slovníku z pera Josefa Valentina Zlobického, ale i jeho jediného portrétu, který byl objeven v rodinných památkách až v Anglii.

Již výše jsme naznačili, že původní podnět k vytvoření publikace dalo výročí založení bohemistiky na vídeňské univerzitě. Tomuto podnětu a následné tříleté práci, podpořené nadací Aktion rozvíjející spolupráci Rakouska a České republiky a dalšími, především rakouskými institucemi, odpovídá jedna dosti nezvyklá prezentace poznatků, totiž paralelní vydání všech studií v češtině i němčině, a také to, že edice – samozřejmě odpovídající původnímu jazyku textů, obsahují vždy jak české, tak německé anotace, které umožňují další práci zájemcům z obou kultur. Pro charakter knihy i její zapojení do odborného filologického kontextu je tento postup mimořádně důležitý. Publikace sama tak nejen svým obsahem, ale i formou naznačuje, že kultura se nemůže omezovat jen na jedinou zemi nebo jazyk a že i inspirace bytostně národnostního hnutí může mít jedny z kořenů tam, kde bychom je nečekali: mimo české země a v období, kdy formálně dominoval jiný jazyk a jiná kultura.

Marie Krčmová

Stefan Michael Newerkla: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen. Schriften über Sprachen und Texte 7. Peter Lang, Frankfurt am Main 2004, 780 str. (ISBN 3–631–51753–X)

Pavel Trost napsal roku 1977 ve svém článku Zum deutschen Anteil am tschechischen Wortschatz otištěném ve sborníku Beiträge zum deutsch-slawischen Sprachkontakt (Berlin, Akademie-Verlag 1977) tato zčásti skeptická slova: „Rozhodující monografie o závažném podílu němčiny na české slovní zásobě nebyla, jak známo, ještě napsána; možná, že nenapsaná zůstane. V této oblasti vystává před výzkumem řada úkolů jak co do německého původu slov, tak i co do jejich začlenění do češtiny. Německý původ by měl být určen foneticky, morfologicky a lexikálně; lexikální určenost by se měla vztahovat na způsob a motivaci začlenění do české slovní zásoby.“ (Překlad Jaromíra Povejšila in: Pavel Trost. Studie o jazyce a literatuře, Torst Praha 1995.) První věta přestala platit roku 2004, poté co vyšla recenzovaná kniha. Třetí věta se pak stala součástí Newerklova závazného programu pro její zpracování. Znásobením úkolu pak představuje důsledně zpracování problematiky i pro slovenštinu, která skýtá namnoze zcela specifický materiál.

Všeobecná část uvádí na základě neobyčejně širokého teoretického zázemí (na 2 a půl tisíce bibliografických položek) komplex problémů, jejichž vyřešení je předpokladem úspěšného zpracování: přejímka a cizí slovo; dynamická receptivita jako model vysvětlující proces přejímání; strukturalismus a kontaktní lingvistika; podněty versus podmínky pro jazykové změny; komplexní úlohy při zkoumání přejímek; možnosti pro výklad procesu integrace přejímek; recepce a integrace přejímek; postintegrací vývoj přejímek, střední Evropa jako jazykový areál – a řadu dalších.

Důležitým novem práce je rekapitulace vývojových fází a změn v jazyce výchozím a cílovém, která umožňuje přesnější závěry o době přejetí a hlavně ukazuje, že němčina hrála úlohu zprostředkovatele u slov třetího původu mnohem častěji, než česká (a slovenská) etymologie obecně soudí. (K době nejstarších přejímek z oboru náboženského dodejme, že např. české znění jména *Řezno* ukazuje na přejetí starší než deklarovaná polovina 8. století (str. 67): ve znění (*Castra*) *Regina* dalo krátké *i* měkký *jer* a ten způsobil druhou palatalizaci předchozího *g* – *Rězno*; ta se však patrně dovršila už o století dřív.) Tyto diachronní přehledy jsou doplněny tabulkami hláskových substitucí za středohornoněmecké vokály a konsonanty s ilustračními příklady.

Autor předpokládá německé zprostředkování i u množství přejatých internacionalismů původu řecko-latinského, mj. se sufixy *-ura*, *-ada*, *-erie* apod. Významným novem dalších oddílů první části knihy je konstatování některých shod hláskoslovných (např. relevantní kvantita, přízvuk na první slabice) a slovtvorných (významná role prefixace) ve středoevropském areálu, jež tvoří němčina,